

Б. А. Прищепка

ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІ ВОЛИНСЬКІ ЗАМКИ (за матеріалами досліджень пам'яток XIV—XVI ст. басейну ріки Горині)

У статті охарактеризовано пізньосередньовічні замки басейну р. Горині, які входили до структури приватновласницьких міст Волині. На основі археологічних, писемних та картографічних джерел проведено аналіз їх топографії, планування, системи оборони та хронології.

Ключові слова: замок, місто, пізнє середньовіччя, Волинь.

Важливою складовою пізньосередньовічних міст і містечок на українських землях були укріплення-замки. За даними писемних джерел XVI ст. на території Волинського воєводства нараховувалося 86 замків, з них 81 у містах і 5 у селах. Замки відігравали суттєву роль у локації міст: новозасновані міста, що не мали замків, здебільшого (у 70 % випадків) були приречені на втрату міського статусу (Заяць 2003, с. 129—134), а наявність замочків у селах може служити підставою для визначення урбанізаційних прагнень власника (Атаманенко 2004, с. 26).

Вивчаючи замки пізнього середньовіччя та раннього модерного часу, історики використовували перш за все писемні джерела. Із доробку сучасних дослідників відзначимо публікації В. Б. Атаманенка, І. О. Ворончук, В. Д. Собчука, І. В. Рибачок присвячені характеристиці волинських замків (Атаманенко 2006; Ворончук 2006; Собчук 2006; Атаманенко, Рибачок 2009; Атаманенко, Рибачок 2012). У них висвітлено також історіографію питання та проаналізовано писемні джерела.

Хоча кількість волинських замків була значною і рештки багатьох з них збереглися до нашого часу, однак стан їх археологічних досліджень залишається недостатнім. У другій

половині XX ст. архітектурно-археологічні роботи по вивченню об'єктів замкових комплексів провели О. М. Годованюк в Острозі (Годованюк 1972; 1995), Є. М. Пламеницька у Кременці (Пламеницька 2010, с. 210), М. В. Малевська у Луцьку (Малевская 1999).

У своїй роботі ми зосередили увагу на характеристиці замків басейну р. Горині, де автор тривалий час проводив археологічні дослідження. Нами зібрано дані про 43 укріплення, що становить близько половини від загальної кількості відомих із писемних джерел волинських замків XVI ст. (рис. 1). Більшість з них концентрується у верхній течії р. Горині, в межах Північно-Подільської височини (18) і в середній течії Горині на Волинській височині (23). Три замки були розташовані на східному краю Волинської височини в басейнах рік Корчика і Ставів і два знаходились на Волинському Поліссі (Степань, Маренин).

Із 43 замків, внесених до каталогу, археологічними методами вивчали 16. Розкопували сім пам'яток: Білів, Ізяслав, Дорогобуж, Жорнів, Острог, Рівне, Степань (Ауліх 1971; Никитенко, Полегайлов, Сидоренко 1980; Прищепка 2001; 2016а; 2018). На інших проведено шурфування чи лише поверхневі обстеження.

У досліджуваному регіоні всі замки були приватновласницькими. Одні з них були резиденціями магнатів і центрами латифундій (Острог, Жаславль, Олика), інші — укріпленнями дворами феодалів і центрами адміністративного управління підлеглими територіями. Найбільше замків (10) було збудовано у володіннях князів Острозьких: Сураж, Ходаки, Межиріч, Острог, Дорогобуж, Рівне, Жорнів, Сатиїв, Степань, Берездів. Це цілком закономірно, адже навколо м. Острога сформувалося

ядро володінь цього князівського роду — Острозька волость. До того ж у басейні Горині князям Острозьким належали й інші територіальні комплекси, зокрема такі важливі волості, як Рівненська і Степанська (рис. 1).

Науковці неодноразово відзначали, що при спорудженні замків литовсько-польської доби майстри використовували традиції зведення дерево-земляних укріплень попереднього часу і досить часто їх будували на городищах періоду Київської Русі (Кучера 1973, с. 127; Сас 1989, с. 43—44; Виноградська 2010, с. 79). Використання давніх укріплень з метою оборони значною мірою впливало на фортифікації: їх довжину, площу та обумовлювало систему оборони (Моця 2017, с. 46). Ці особливості фортифікаційного будівництва простежуються і в басейні р. Горині. Археологічні дослідження підтвердили, що земляні укріплення літописних міст були використані для розбудови в кінці XIV—XVI ст. замків у Дорогобужі, Ізяславі, Корці, Острозі, Степані. Дорогобузький замок збудували на городищі давньоруського міста. Зокрема, в описі Дорогобузького замку в 1620 р. вказано, що замок «знаходиться на городищі високому над рікою Горинню» (Інвентар... 1620, с. 184). На слов'яно-руських городищах постали замки в Гориньграді Першому, Верхові, Жорнові, Більові, Клевані. Пристосування давніх городищ для облаштування замків простежено на 10 пам'ятках із 16 обстежених.

За топографічними умовами розташування переважають замки, збудовані на мисах (13), ще два відносяться до прибережного типу (Степань, Маренин) і для одного (Рівне) використали природне підвищення на заплаві річки.

За плановою схемою замки поділяються на дві групи: прості (мають один укріплений майданчик) та складні (з двома укріпленими майданчиками).

Замків з простою плановою схемою археологічно обстежено вісім (Новомалин, Гориньград Перший, Верхів, Жуків, Білів, Клевань, Степань, Маренин). В цю групу за даними писемних джерел включаємо також замки в Суражі, Межирічі поблизу Острога, Олиці.

Для побудови частини укріплень використали слов'яно-руські городища, тому їх майдан-

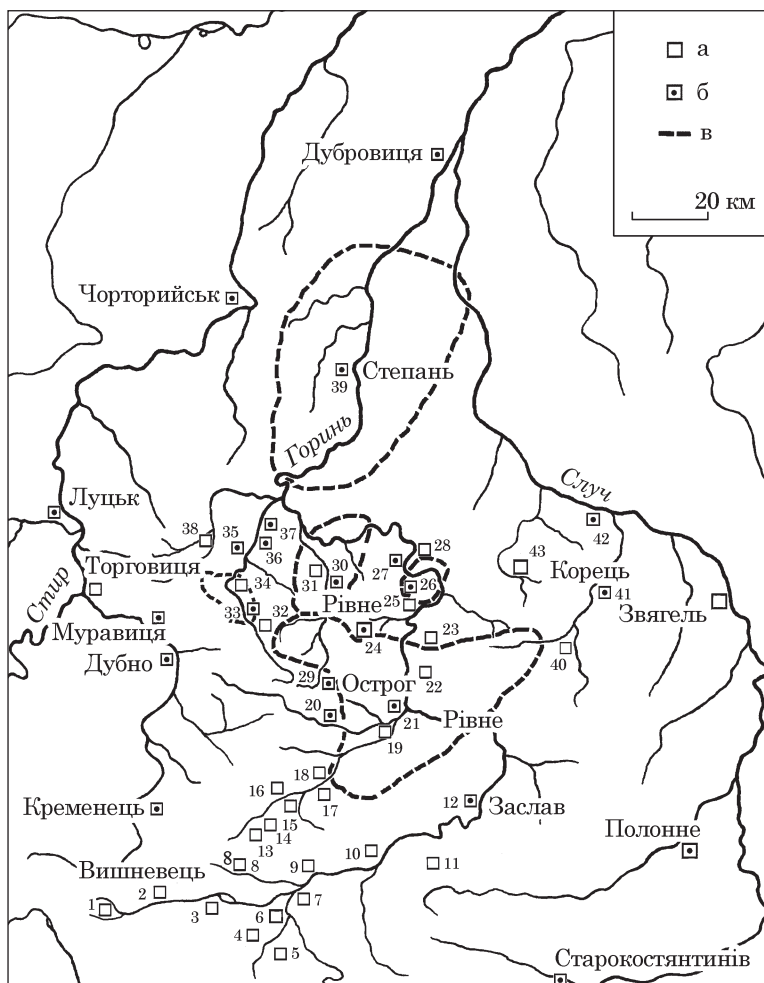

Рис. 1. Пізньосередньовічні замки в басейні р. Горині: 1 — Старий Олексинець (Андріїв); 2 — Старий Вишневець; 3 — Передмірка; 4 — Вербовець; 5 — Вишгородок; 6 — Ланівці; 7 — Грибова (Дрибова); 8 — Матвіївці; 9 — Ямпіль (Янушпіль); 10 — Білогор'я (Ляхівці); 11 — Білогородка; 12 — Ізяслав (Заслав); 13 — Малі Загайці; 14 — Шумбар; 15 — Шумськ; 16 — Рохманів; 17 — Сураж; 18 — Ходаки; 19 — Межиріч; 20 — Новомалин (Глухи); 21 — Острого; 22 — Милятин; 23 — Тесів; 24 — Тайкури; 25 — Томахів; 26 — Дорогобуж; 27 — Гориньград Перший (Крупа); 28 — Тучин; 29 — Верхів; 30 — Рівне; 31 — Шпанів; 32 — Варковичі; 33 — Жорнів; 34 — Сатіїв; 35 — Новожуків (Жуків); 36 — Білів; 37 — Клевань; 38 — Олика; 39 — Степань; 40 — Берездів; 41 — Корець; 42 — Маренин; 43 — Великі Межирічі. **Умовні позначення:** а — замки, згадані в писемних джерелах; б — замки, вивчені археологічними методами; в — володіння князя К. І. Острозького у Погоринні в першій третині XVI ст.

чики округлі у плані (Гориньград Перший, Верхів), або мають у плані неправильну форму, що повторює природні контури мису (Білів). Планування Клеваньського замку також відображає традиції попереднього періоду: дві сторони в нього прямі (західна і південна), а дві інші дугоподібні в плані (рис. 2). Така планова схема характерна для городищ «волинського типу» (Раппопорт 1967, с. 51, 196, 198).

У центрі Степані збереглося чотирикутне укріплення бастионного типу з майданчиком розмірами 80 × 60 м. Перша згадка про замок у писемних джерелах відноситься до 1507 р. (Заяць

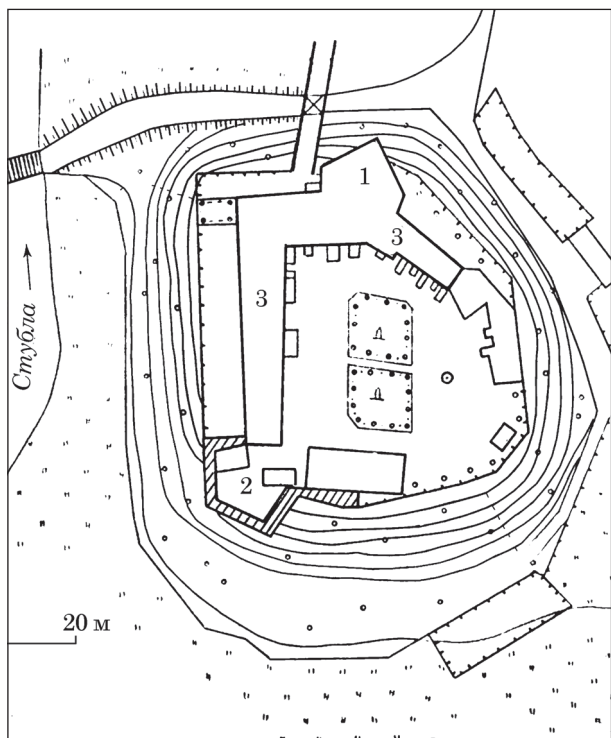

Рис. 2. План Клеванського замку: 1 — північна башта; 2 — західна башта; 3 — корпуси

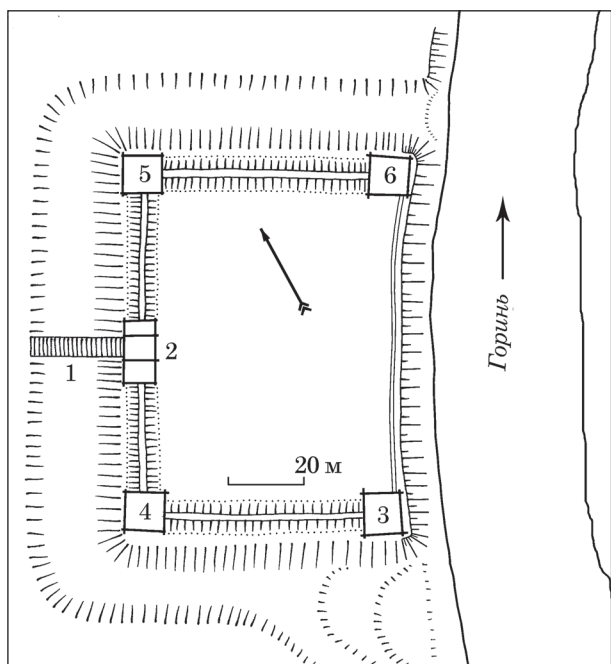

Рис. 3. Степанський замок. Реконструкція укріплень за описом 1614 р. На плані позначені: 1 — міст; 2 — брама; 3—6 — башти

2003, с. 133). Як свідчить опис замку 1614 р., на той час він був чотирикутною фортецею з вежами (Атаманенко 2010, с. 193—194). Замковий двір з трьох сторін захищали земляний вал та глибокий рив, на кутах стояли чотири башти, до брами вів міст (рис. 3). Замкові оборонні, житлові та господарські будівлі були дерев'яними. Степань згадується в Галицько-Волинському

літописі під 1292 р. (Літопис Руський 1989, с. 452). У розкопі на замковому майданчику було досліджено культурні нашарування товщиною близько 3 м, найпотужніші з них відносяться до XV—XVII ст., а нижче виявлено шар XII—XIII ст. (Прищеп 2016b, с. 137—140). Археологічні джерела свідчать, що Степанський замок збудували на місці давньоруського городища.

Замчище в Жукові зі східної сторони частково зруйноване кар'єром. Однак зберігся план Новожикувського замчища, підготовлений в кінці XIX ст. (Прищеп 2018, рис. 5). Воно було чотирикутним у плані, з трьох сторін майданчик розмірами 85 × 70 м оточений глибоким ровом завширшки до 30 м, а східна сторона мала стрімкий схил, звернений до річки. Як свідчить документ 1516 р., великий князь Жигимонт I надав «двор» Жуков своєму маршалку і писареві Богушеві Боговитиновичу з правом будувати там замок (Заяць 2003, с. 51).

Замків, що мали кілька укріплених площадок, археологічно обстежено 5 (Острого, Тайкури, Дорогобуж, Рівне, Корець). Ще три внесені до цієї групи за даними писемних джерел (Вишневець, Заслав, Берездів).

Науковцями раніше висловлювалась думка, що Острозький замок було збудовано на слов'яно-руському городищі (Раппопорт 1967, с. 42; Годованюк 1972, с. 318). Її підтвердили матеріали, отримані під час археологічних розкопок 2004 і 2008 рр. (Прищеп 2016b, с. 93—105). Важливу інформацію для вивчення планової структури Острозького замку другої половини XVI ст. містить акт розподілу володінь між синами князя Василя-Костянтина Острозького 1603 р. (Описи... 2004, с. 74—102). Як свідчать писемні джерела, замок складався із дитинця і пригородка (Замкова гора) мав потужні укріплення, тут збереглися вежа Мурована, башта Нова (рис. 4: 1, 2) і Богоявленська церква (рис. 4: А). Площа майданчика дитинця 0,5 га. Пригородок — друга укріплена частина замку площею близько 2,7 га, із князівськими будівлями, дворами шляхти, Миколаївською, Успенською, Глібобориською церквами та костелом Успіння Богородиці (рис. 4: Б—Д). Лінія оборони пригородка включала три брами (рис. 4: 6, 8, 10) і три башти (рис. 4: 5, 7, 9), простір між ними був захищений парканом (Прищеп 2016a).

Підвищення, на якому знаходився Рівненський замок, в наш час в рельєфі простежується слабо. Ця територія була знівельована на початку 1950-х рр. Однак зберігся детальний опис Рівненського замку в інвентарі спадщини князя О. Острозького 1620 р. (Інвентар... 1620, с. 126—127). Із цього джерела дізнаємось, що замок був розташований на підвищенні, оточеному водами ставу і мав дві укріплені частини. Планування замку та розміри його укріплених майданчиків дозволяють уточнити картогра-

фічні та археологічні джерела. Картографічні джерела проаналізував П. А. Ричков (Ричков 2008). Територія, де локалізовано Рівненський замок, досліджувалась археологічними методами в 2016 і 2017 рр. (Прищеп 2017). На фіксаційному плані міста Рівного кінця XVIII ст. бачимо, що замковий острів знаходиться посеред великого ставу (Ричков 2008, рис. 8). Розміри підвищення близько 150 × 80—130 м. У розкопах відкрито ділянки не позначеного на старих планах міста оборонного рову і досліджено його заповнення. Максимальна глибина рову досягала 3,5 м від рівня сучасної денної поверхні, він зорієнтований паралельно до оборонного рову, позначеного на старих планах м. Рівного, приблизно за 85 м на південний захід від нього. Виходить, що перший (північний) рів, позначений на планах м. Рівного, входив до зовнішньої лінії оборони замку, а другий (південний) рів, виявлений в розкопах — це оборонний рів дитинця (рис. 5). Дитинець мав у плані чотирикутну форму, його розміри близько 55 × 85 м. Північно-східний майданчик замку був значно більшим 85 × 85—130 м.

Наведені вище приклади використання давньоруських городищ для побудови пізньосередньовічних замків дозволяють стверджувати, що складне планування замків запозичене із практики періоду Київської Русі, коли часто міські поселення мали дві основні укріплені частини — дитинець і окольний город. Наявність двох майданчиків — характерна особливість ранніх замків другої половини XIV—XV ст., які були збудовані на місці давньоруських городищ (Луцьк, Володимир, Ізяслав, Острог, Дорогобуж).

За розмірами укріплених майданчиків замки Погориння поділені на 5 груп: від найменших, площею до 0,3 га, до найбільших, площею понад 2 га (таблиця).

Перші дві групи включають лише замки з одним укріпленим майданчиком. У четверту і п'яту групи потрапили лише замки із двома майданчиками.

Простежено взаємозв'язок між площею замків і їх адміністративно-господарським значенням, перш за все розмірами підпорядкованих земельних володінь, волостей чи ключів. Найбільший у басейні р. Горині Острозький замок був у XVI ст. адміністративним центром латифундій князів Острозьких. Центрами великих земельних володінь окремих князівських родів були Заслав, Олика, Корець, а Рівне, Клевань і Степань відомі як центри значних волостей. Менші волості підпорядковувалися

Рис. 4. Острозький замок. Реконструкція укріплень за актом 1603 р. Умовні позначення: а — старе русло р. Грабарки; б — паркан; в — городні; г — кам'яна стіна; д — башта; е — брама

Розподіл за площею замків у басейні р. Горині

Площа, га	Замки
До 0,3	Гориньград Перший (Крупа), Верхів, Маренин
0,3—0,5	Новомалин (Глухи), Жуків, Білів, Клевань, Степань
0,5—1,0	Тайкури, Олика, Корець
1—2	Ізяслав (Заслав), Рівне
2—5,5	Острог, Дорогобуж

Жукову, Дорогобужу, а замочки у Крупі (тепер Гориньград Перший), Верхові та Маренині були адміністративно-господарськими центрами лише для невеликої сільської округи.

Аналізуючи оборонні споруди XV—XVI ст. Київської, Подільської та Волинської земель, історики відзначали значне поширення, а то й домінування дерево-земляних конструкцій (Грушевський 2003; Сас 1989, с. 42—49). А у внутрішній забудові багатьох замків дерев'яні будівлі різного характеру та призначення переважали і в XVII ст. (Інвентарі... 2007, с. 15—16). Значна частина замків Білорусі цього часу мала виключно дерев'яно-земляні укріплення

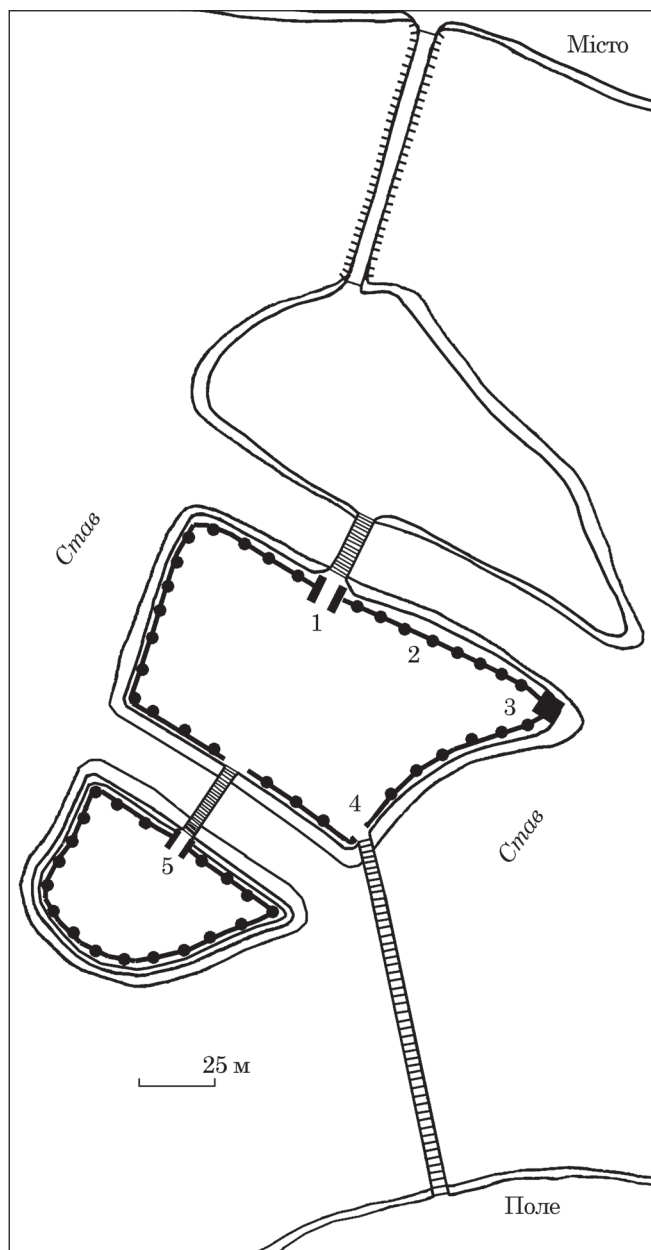

Рис. 5. Рівненський замок. Реконструкція укріплень: 1 — брама з баштою при в'їзді до замку; 2 — паркан; 3 — башта з годинником; 4 — брама до поля; 5 — ворота з баштою при в'їзді на дитинець

(Заяц 2001, с. 71). В оборонному будівництві XV—XVI ст. у регіоні, що розглядається, широко використовувались земляні вали і рови перед ними, для посилення обороноздатності замків будували дерев'яні башти, між ними ставили городні (зруби) або укріплення простіших конструкцій — паркан чи тин.

Замки Погориння віднесено до чотирьох хронологічних груп за першою згадкою в писемних джерелах (Прищета 2018, с. 83—88). Ці групи дозволяють простежити динаміку будівництва замків у регіоні. На першому етапі (кінець XIV—XV ст.) джерела засвідчують існування п'яти замків; на другому етапі, в кінці XV — першій третині XVI ст., названі ще п'ять

замків. Третій етап (друга третина XVI ст., до 1569 р.) відзначається помітним зростанням кількості замків (нових укріплень згадується п'ятнадцять), а на четвертому етапі (остання третина XVI ст.) джерела повідомляють ще про вісімнадцять замків.

Наведені дані свідчать про значне зростання чисельності замків у регіоні саме в той час, коли спостерігається посилення військової загрози з боку Кримського ханату та Османської імперії. У цих умовах створення мережі укріплень на Волині стало справою приватних ініціатив власників міст, а не державних структур. Саме існування міста було неможливим без міцного укріплення, а замок-фортеця був одним із найважливіших його елементів. Ординці під час походів розраховували перш за все на раптовість нападу, непередготовленість населення до оборони і як наслідок, паніку та досить слабкий спротив. Але вони уникали штурмувати замки, навіть з простими дерево-земляними укріпленнями, зате з досвідченими у військовій справі захисниками, забезпеченими зброєю і військовим спорядженням.

Споруджуючи замки, майстри-будівельники використовували як накопичений уже досвід, так і нові конструктивні форми й принципи, що сприяли вдосконаленню їх оборони та захисту. Як і в давньоруський період, для їх побудови найчастіше вибирали мисові ділянки. Археологічні дослідження підтвердили, що серед ранніх замків басейну р. Горині є такі, що були збудовані на городищах давньоруських міст (Ізяслав, Острог, Корець), тому вони відтворювали планування укріплень попереднього часу і склалися з двох частин — дитинця і пригородка (в давньоруський час — дитинець і окольне місто). Слід відзначити, що в Острозі така планова схема без суттєвих змін проіснувала до XVII ст. Про її стійкість свідчать приклади замків у Рівному і Костянтинові, будівництво яких припадає відповідно на другу половину XV ст. і другу половину XVI ст. (Заяць 2003, с. 74; Атаманенко, Рибачок 2009, с. 145—148).

Із поширенням вогнепальної зброї планування укріплень зазнає змін, майданчики замків виокремлюються прямолінійними відрізками ровів та валів і набувають правильної чотирикутної форми, окремі з них посилюються кам'яними та цегляними оборонними об'єктами — баштами, брамами, мурами. Однак, як і раніше, в Погоринні переважали дерево-земляні замки. Споряд з потужними комплексами, які були своєрідними «вузлами міцності» (Вишневець, Заслав, Острог, Клевань, Корець), існували десятки невеликих замків, всі вони більш чи менш ефективно захищали місцеве населення під час ворожих нападів.

ЛІТЕРАТУРА

- Атаманенко, В. 2004. Інвентарі волинських замків другої половини XVI — першої половини XVII ст. В: Урбанський, А. (ред.). *Пограничні фортеці Речі Посполитої*. Zamość: Zakład Poligraficzny, с. 17-28.
- Атаманенко, В. 2006. Описи замків князів Острозьких першої половини XVII ст. В: Собчук, В. Д. (ред.). *Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині*. Кременець; Тернопіль: Астон, с. 118-125.
- Атаманенко, В. 2010. Міста поліських володінь князів Острозьких. В: Малевич, Л. Д. (ред.). *Студії з україністики: Збірник наукових праць на пошану дослідника українського козацтва Валерія Цибульського з нагоди 60-річчя від дня народження*. Рівне: О. Зень, с. 191-208.
- Атаманенко, В., Рибачок, І. 2009. Обороздатність міст південно-східної Волині в кінці XVI — першій половині XVII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*, 30: Сторінки воєнної історії краю, с. 141-152.
- Атаманенко, В. Б., Рибачок, І. В. 2012. Замки у системі оборони Південно-Східної Волині кінця XVI — початку XVII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*, 41: Україна та Волинь у наполеонівських війнах, с. 250-257.
- Ауліх, В. В. 1971. До питання про місцезнаходження літописної Пересопниці. В: Шевченко, Ф. П. (ред.). *Середні віки на Україні*. Київ: Наукова думка, 1, с. 168-176.
- Виноградська, Л. І. 2010. Вивчення укріплень Поділля XIII—XVII ст. (за археологічними даними). *Археологія і давня історія України*, 1: Проблеми давньоруської та середньовічної археології, с. 79-87.
- Ворончук, І. 2006. Фортифікаційні споруди Острозької (за інвентарем маєтків князів Острозьких 1620 року). В: Собчук, В. Д. (ред.). *Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині*. Кременець; Тернопіль: Астон, с. 126-136.
- Годованюк, О. М. 1972. Найдавніші оборонні споруди на Замковій горі в м. Острозі. *Археологічні дослідження на Україні в 1969 р.*, IV, с. 318-322.
- Годованюк, О. 1995. Пам'ятки будівельної діяльності князів Острозьких в Острозі. *Острозька давнина. Дослідження і матеріали*, 1, с. 40-58.
- Грушевський, М. 2003. Південноруські господарські замки в половині XVI ст. В: Сохань П. (ред.). *Грушевський М. Твори у 50-ти томах. Т. 5. Серія «Історичні студії та розвідки» 1888—1896*. Львів: Світ, с. 155-181.
- Заяць, А. 2003. *Урбанізаційний процес на Волині в XVI — першій половині XVII століття*. Львів: Добра справа.
- Інвентарі... 2007. *Інвентарі Олицького замку XVII—XVIII століть: Збірник документів*. Упоряд. Александрович, В. Луцьк: Твердиня.
- Інвентар... 1620. *Інвентар спадщини князя Олександра Острозького 1620 р.* Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Polskiej Akademii Nauk, Dział Rękopisów, sygn. 3669/II.
- Кучера, М. П. 1973. До питання про традиції оборонного будівництва Київської Русі в дерев'яній архітектурі XV—XVII ст. В: Шевченко, Ф. П. (ред.). *Середні віки на Україні*. Київ: Наукова думка, 2, с. 127-131.
- Літопис Руський... 1989. *Літопис Руський за Іпатським списком*. Переклав Махновець, Л. Київ: Дніпро.
- Малевская, М. В. 1999. Дворец в Верхнем замке Луцка XIV в. (по материалам археологических исследований). *Средневековая архитектура и монументальное искусство. Раппорттовские чтения. Тезисы докладов*. Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж, с. 87-91.
- Моця, О. П. 2017. Литовсько-польська доба в археології України. *Археологія*, 1, с. 45-57.
- Никитенко, М., Полегайлов, А., Сидоренко, И. 1980. *Отчёт о раскопках 1980 г. Памятник архитектуры XVIII в. — замок князей Заславских в г. Изяславе Хмельницкой обл.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1980/48.
- Описи... 2004. *Описи Острозьчини другої половини XVI — першої половини XVII століття*. Винар, Л. (ред.). Київ; Острог; Нью Йорк.
- Пламеницька, О. 2010. До питання про розвиток мурованих фортифікацій Західної України в IX—XIII ст. *Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці*, 17, с. 208-217.
- Прищеп, Б. А. 2001. Матеріальна культура волинського замку XIV—XV ст. (за результатами досліджень Дорогобужа). В: Журко, О. І. (ред.). *Острозька в Україні і Європі. Матеріали міжнародного наукового симпозиуму*. Старокостянтинів: Хмельницька міська друкарня, с. 223-232.
- Прищеп, Б. А. 2016а. Нові дослідження замку XV—XVII ст. в м. Острозі. В: Манько, М. (ред.). *Острозький науковий збірник. Ювілейне видання до 100-річчя відкриття музею в Острозі*. Острог: Свинарчук Р. В., с. 136-147.
- Прищеп, Б. 2016б. *Погоринські міста в X—XIII ст.* Рівне: Дятлик М.
- Прищеп, Б. 2018. Замки другої половини XIV—XVI ст. у басейні р. Горині В: Собчук, В. Д. (ред.). *Студії і матеріали з історії Волині*. Кременець: Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, с. 63-88.
- Раппопорт, П. А. 1967. *Военное зодчество западно-норусских земель X—XIV в.* Ленинград: Наука. Матеріали по исследованию по археологии СССР, 140.
- Ричков, П. А. 2008. Давня картографія Рівного XVIII—XIX ст. В: Ричков, П. А. (ред.). *Архітектурна спадщина Волині*. Рівне: ДМ, с. 57-79.
- Сас, П. М. 1989. *Феодалные города Украины в конце XV — 60-х годах XVI в.* Киев: Наукова думка.
- Собчук, В. 2006. Мережа оборонних споруд південної Волині (середина XIV — першої половини XVII ст.). В: Собчук, В. Д. (ред.). *Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині*. Кременець; Тернопіль: Астон, с. 17-56.
- Pruszczepa, B. A. 2017. *Badania zamku z XV—XVII w. w Równem w 2016 r. Badania archeologiczne w Polsce środkowowschodniej, zachodniej Białorusi i Ukrainie w roku 2016. Streszczenia referatów XXXIII konferencji*, s. 46.

REFERENCES

- Atamanenko, V. 2004. Inventari volynskykh zamkov druhoi polovyny 16 — pershoi polovyny XVII st. In: Urban-skyi, A. (ed.). *Pohranychni fortetsi Rechi Pospolytoi*. Zamość: Zakład Poligraficzny, s. 17-28.
- Atamanenko, V. 2006. Opysy zamkov kniaziv Ostrozkykh pershoi polovyny XVII st. In: Sobchuk, V. D. (ed.). *Serednovichni i rannomoderni oboronni sporudy Volyni*. Kremenets'; Ternopil': Aston, s. 118-125.
- Atamanenko, V. 2010. Mista poliskykh volodin kniaziv Ostrozkykh. In: Malevych, L. D. (ed.). *Studii z ukrainistyky: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu doslidnyka ukraiyinsko-ho kozatstva Valeriia Tsybul'skoho z nahody 60-richchia vid dnia narodzhennia*. Rivne: O. Zen, s. 191-208.
- Atamanenko, V., Rybachok, I. 2009. Oboronozdatnist mist pviddenno-skhidnoi Volyni v kintsy XVI — pershii polovyny XVII st. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissya*, 30: Storinky voiennoi istorii kraiu, s. 141-152.
- Atamanenko, V. B., Rybachok, I. V. 2012. Zamky u systemi oborony Pivdenno-Skhidnoi Volyni kintsia XVI — pershii polovyny XVII st. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissya*, 41: Ukrayina ta Volyn u napoleonivskykh viinakh, s. 250-257.

Aulikh, V. V. 1971. Do pyttannia pro mistseznakhodzhennia litopysnoi Peresopnytsi. In: Shevchenko, F. P. (ed.). *Seredni viky na Ukraini*. Kyiv: Naukova dumka, 1, s. 168-176.

Vynohrodska, L. I. 2010. Vyvchennia ukriplen Podillia XIII—XVII st. (za arkhеологічними даними). *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1: Problemy davnorusskoi ta serednovichnoi arkhеології, s. 79-87.

Voronchuk, I. 2006. Fortyfikatsiini sporudy Ostrozhchyny (za inventarem maietkiv kniaziv Ostrozkykh 1620 roku). In: Sobchuk, V. D. (ed.). *Serednovichni i rannomoderni oboronni sporudy Volyni*. Kremenets; Ternopil: Aston, s. 126-136.

Hodovaniuk, O. M. 1972. Naidavnishi oboronni sporudy na Zamkovi hori v m. Ostrozi. *Arkheolohichni doslidzhennia na Ukraini v 1969 r.*, IV, s. 318-322.

Hodovanok, O. 1995. Pamiatky budivelnoi diialnosti kniaziv Ostrozkykh v Ostrozi. *Ostrozka davnyna. Doslidzhennia i materialy*, 1, s. 40-58.

Hrushevskiy, M. 2003. Pivdennorusski hospodarski zamky v polovyni XVI st. In: Sokhan, P. (ed.). *Hrushevskiy M. Tvoru y 50-ty tomakh. T. 5. Seriya «Istorychni studii ta rozvidky» 1888—1896*. Lviv: Svit, s. 155-181.

Zayats, A. 2003. *Urbanizatsiyni protses na Volyni v XVI—pershuii polovyni XVII stolittia*. Lviv: Dobra sprava.

Inventari... 2017. *Inventari Olytskoho zamku XVII—XVI-II stolit: Zbirnyk dokumentiv*. Uporiad. Aleksandrovych, V. Lutsk: Tverdynia.

Inventar... 1620. *Inventar spadshchyny kniazia Oleksandra Ostrozko 1620 r.* Biblioteka Zakladu Narodowego im. Ossolińskich Polskiej Akademii Nauk, Dział Rękopisów, sygn. 3669/II.

Kuchera, M. P. 1973. Do pyttannia pro tradytsii oboronno-budivnytstva Kyivskoi Rusi v derevianii arkhitekturi XV—XVII st. In: Shevchenko, F. P. (ed.). *Seredni viky na Ukraini*. Kyiv: Naukova dumka, 2, s. 127-131.

Litopys Ruskyi... 1989. *Litopys Ruskyi za Ipatyskym spyskom*. Pereklav Makhnovets, L. Kyiv: Dnipro.

Malevskaya, M. V. 1999. Dvoret v Verkhnem zamke Lutska 14 v. (po materialam arkhеологічeskyykh issledovanyy). *Srednevekovaya arkhitektura i monumentalnoye iskusstvo. Rappoportovskiyeh chleniya: Tezisy dokladov*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh, s. 87-91.

Motsia, O. P. 2017. Lytovsko-polska doba v arkhеології Ukrainy. *Arkheolohiia*, 1, s. 45-57.

Nikitenko, M., Polegaylov, A., Sidorenko, I. 1980. *Otchet o raskopkakh 1980 g. Pamyatnik arkhitektury XVIII v. — zamok knyazey Zaslavskikh v g. Izyaslave Khmelniatskoy obl.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1980/48.

Opysy... 2004. *Opysy Ostrozhchyny druhoi polovyny 16—pershoi polovyny 17 stolittia*. Vynar, L. (ed.). Kyiv; Ostroh; New York.

Plamenytska, O. 2010. Do pyttannia pro rozvytok murovanykh fortyfikatsii Zakhidnoi Ukrainy v IX—XIII st. *Ukrainska akademiia mystetstva. Doslidnytski ta naukovo-metodychni pratsi*, 17, s. 208-217.

Pryshchepa, B. A. 2001. Materialna kultura volynskoho zamku XIV—XV st. (za rezultatamy doslidzhen Dorohobuzha). In: Zhurko, O. I. (ed.). *Ostrohiana v Ukraini i Yevropi. Materialy mizhnarodnoho naukovoho sympoziumu*. Starokostiantyniv: Khmelnytska miska drukarnia, s. 223-232.

Pryshchepa, B. A. 2016a. Novi doslidzhennia zamku XV—XVII st. v m. Ostrozi. In: Manko, M. (ed.). *Ostrozkyi naukovyi zbirnyk. Yuvileine vydannia do 100-richchia vidkryttia muzeiu v Ostrozi*. Ostroh: Svnarchuk R. V., s. 136-147.

Pryshchepa, B. 2016b. *Pohorynski mista v X—XIII st.* Rivne: Diatlyk M.

Pryshchepa, B. 2018. Zamky druhoi polovyny XIV—XVI st. u baseini r. Horyni In: Sobchuk, V. D. (ed.). *Studii i materialy z istorii Volyni*. Kremenets: Kremenetsko-Pochayivskyyi derzhavnyi istoryko-arkhitekturnyi zapovidnyk, s. 63-88.

Rappoport, P. A. 1967. *Voyennoye zodchestvo zapadnorusskikh zemel X—XIV v.* Leningrad: Nauka. Materialy i issledovaniya po arkhеології SSSR, 140.

Rychkov, P. A. 2008. Davnia kartohrafiia Rivnoho XVIII—XIX st. In: Rychkov, P. A. (ed.). *Arkhitekturna spadshchyna Volyni. Zbirnyk naukovykh prats*. Rivne: DM, s. 57-79.

Sas, P. M. 1989. *Feodalnyye goroda Ukrainy v kontse XV—60-tykh godakh XVI v.* Kiev: Naukova dumka.

Sobchuk, V. 2006. Merezha oboronnykh sporud pivdennoi Volyni (seredyna XIV—pershoi polovyny XVII st.). In:

Sobchuk, V. D. (ed.). *Serednovichni i rannomoderni oboronni sporudy Volyni*. Kremenets; Ternopil: Aston, s. 17-56.

Pryszczepa, B. A. 2017. Badania zamku z XV—XVII w. w Równem w 2016 r. *Badania archeologiczne w Polsce środkowowschodniej, zachodniej Białorusi i Ukrainie w roku 2016. Streszczenia referatów XXXIII konferencji*, s. 46.

B. A. Pryshchepa

LATE MEDIEVAL VOLHYNIAN CASTLES (Research of 14th—16th Centuries Sites in the Horyn River Basin)

The article analyzes the topography, planning and defense systems of late medieval castles of the Horyn River basin. Literary sources mention 43 castles which is about half of the total number of Volhynian castles of the sixteenth century. Most of them concentrate in the upper reaches of the Horyn River, within the limits of the North Podillia Upland (18) and in the middle reaches of the Horyn in the Volhynian Highland (23). Most of the castles (10) were in the estates of Ostrozki princes. The remains of 16 fortifications were excavated. All of them were the parts of privately owned cities. According to the topographic conditions of the site most of them had the fortifications built on the capes. As for the planning scheme the castles are classified into two groups: the simple (having one fortified site) and multiple (with two fortified sites). Archeological excavations took place in the territory of 5 castles with two fortified sites (Ostroh, Taikury, Dorohobuzh, Rivne, Korets). The fact of the construction of castles in Slavic settlements were studied at 10 sites. The examples of the use of early settlements for the construction of late medieval castles allow conclude that their complex planning (fortified center and suburb) derived from the practice of the period of Kyiv Rus. Concerning the size of the fortified sites, the castles of Pohorynnia (Horyn River basin) are quite diverse. The smallest ones had an area of 0.1—0.2 ha (Krupa, Verkhiv, Marenyn), the largest — 3.2 ha (Ostroh). There is certain dependence between the area of the castles and their administrative and economic importance, primarily the size of subordinated land holdings, estates or parishes. The centers of large land holdings of princely families were Ostroh, Zaslav, Olyka, Korets. Rivne, Klevan and Stepan also were the centers of large territories while Zhukov and Dorohobuzh were the centers of smaller estates. The number of castles in the region significantly increased in the sixteenth century, during the time when the military threat from the Crimean Khanate and the Ottoman Empire increased. Most of the castles had wooden and earth fortifications and only some, in the sixteenth century, were reinforced with stone and brick defense objects — towers, gates, walls.

Keywords: castle, town, late Middle Ages, Volhynia.

Одержано 26.08.2019

ПРИЩЕПА Богдан Анатолійович, доктор історичних наук, доцент, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Степана Бандери, 12, Рівне, 33000, Україна.

PRYSHCHEPA Bohdan A., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Rivne State Humanitarian University, Stepana Bandery str., 12, Rivne, 33000, Ukraine. ORCID: 0000-0003-0345-5994; e-mail: archeol57@ukr.net.